

Voorwoord

Dit boek is het resultaat van een zoektocht naar de waarde van het verlichtingsdenken. Ik kreeg de eer om een uitgebreide dialoog tussen theoloog Khalid Benhaddou en politiek-filosoof Patrick Loobuyck te observeren, te modereren en mee te helpen verwerken tot een boek. Ik ontmoette twee mensen die in alle eerlijkheid een genuanceerd beeld willen schetsen over de hedendaagse omgang met het begrip ‘verlichting’ en de bijbehorende verlichtingswaarden. De noodzaak voor die moedige onderneming dient zich aan. Het is immers opmerkelijk dat de verlichting vandaag helemaal in is, maar door heel uiteenlopende groepen in stelling wordt gebracht. Zowel progressieve als conservatieve partijen, zowel religieuze als seculiere mensen, zowel wereldburgers als nationalistes beroepen zich erop. Maar een consensus lijkt verder weg dan ooit. Het lijkt wel of we verdwaald zijn in de verlichting. Zeker in tijden waar polarisering overheerst, is verheldering broodnodig. De kloven in het maatschappelijke landschap worden uitgediept en mensen worden tegen elkaar opgezet. Dat baart iedereen zorgen.

Patrick en Khalid proberen in gesprek met elkaar te begrijpen hoe dat komt. Vertrekkend vanuit hun eigen leven gaan ze stap per stap op zoek naar de zin en toekomst van een verlicht samenlevingsmodel. Ze denken na over de plaats van onderwijs en religie. Ze brengen nuance en verheldering in een verhaal dat vaak op een zwart-witte, inconsequente en ongestructureerde manier wordt gevoerd. Bij hen is er plaats voor twijfel en het niet-weten.

Er zijn vragen die gevoelig zijn om te stellen. Er zijn antwoorden die onvolledig blijven. In alle eerlijkheid denken zij hardop na. Hun doel is niet om de waarheid te verkondigen, maar wel om de lezer te prikkelen om zelf na te denken over de maatschappelijke vraagstukken waartegen een verlichte samenleving automatisch botst. Vanuit hun persoonlijke en professionele ervaringen tonen zij zelf hoe complex samenleven kan zijn. Toch komen zij elkaar, ondanks hun totaal verschillende achtergrond, tegen in de verlichting. De merkwaardige periode waarover zoveel discussie bestaat, werkt voor hen verbindend. Ze willen een poging wagen om die verbinding te versterken en te vertalen naar de samenleving in haar geheel. Want we zijn verdwaald, verdwaald in verlichting. En dan is er nood aan metgezellen die verheldering brengen.

Tomas Serrien

Noot: **Patrick Loobuyck** en **Khalid Benhaddou** worden in wat volgt afgekort tot **PL** en **KB**.

**Een
persoonlijke
verlichting**

‘Anderen begrijpen is kennis; jezelf
begrijpen is verlichting.’

LAO-TSE

Khalid Benhaddou en Patrick Loobuyck hebben een totaal verschillende achtergrond, maar zijn beiden bruggenbouwers. Ze hebben een gedeelde fascinatie voor diversiteit en samenleven. Hun leven is gewijd aan de omgang met maatschappelijke vraagstukken. Ze worden door dezelfde instanties bevestigd en komen elkaar voortdurend tegen in de publieke ruimte. Ze verdedigen een verlicht samenlevingsmodel, maar gingen door een verschillende persoonlijke evolutie.

Loobuyck maakte een overgang door van katholicisme naar atheïsme. Benhaddou groeide op in religieus conservatief-traditionele kringen en bewoog zich door de jaren heen in de richting van een vorm van rationele islam. De evolutie was voor beiden een reis richting een persoonlijke verlichting die hen maakt tot wie ze vandaag zijn.

Hoe beïnvloedde hun opvoeding hun denken? Waarom maakten zij andere keuzes dan hun ouders? Hoe ging de omgeving daarmee om? En welke blijvende invloed had dat op de rest van hun leven?

PL: De eerste foto in mijn fotoalbum zegt veel over mijn opvoeding. Geen foto van in de materniteit of van in de wieg, maar van een kribbe in een levensechte kerststal. Ik ben geboren in Brugge op 1 oktober 1974. Op 25 december lag ik al Jezus uit te beelden. Op de laatste foto's in dat eerste album ben ik alweer te zien als Jezus. Dit keer als twaalfjarige in het passiespel dat mijn lagere school jaarlijks in de Goede Week in de parochiekerk uitvoerde. Ik werd veroordeeld door Pontius Pilatus die zijn handen in onschuld waste en werd gekruisigd. 'Mijn God, mijn God waarom hebt gij mij verlaten. Heer vergeef het hen, want ze weten niet wat ze doen.' Ik herinner me nog steeds mijn tekst.

Er zijn verder ook nog foto's van de vijfjarige Patrick die flink en vroom de doopkaars draagt voor het doopsel van zijn broer, van misvieringen

die ik opluisterde met een blokfluitgroepje dat mijn vader wat in goede banen leidde, van het school- en parochiekoor waarin ik actief was als knaap, en van een choreografie die ik in de kerk mee opvoerde tot meerdere eer en glorie van God en de afscheidnemende pastoor.

Het album maakt zichtbaar dat ik in een katholiek gezin ben grootgebracht. Dat voelde voor mij toen erg logisch aan, ik kende geen alternatief. De ontkerkelijking en bijbehorende ontzuiling was – zeker in West-Vlaanderen – nog niet zo voelbaar als vandaag. Mijn ouders waren heel actief in de parochie van de bedevaartkerk in Ver-Assebroek en in het christelijke verenigingsleven Welzijnszorg, KAV (nu Femma) en KWB. Ik vroeg me als kind zelfs af hoe de mensen in mijn straat die niet met de parochie verbonden waren, hun sociale leven invulden. Ik was als kind ook wel gevoelig voor het religieuze. Ik deed gebedjes in bed en was ook een tijdje misdienaar. Ik zou ofwel boer of priester worden. En omdat ik een allergie heb voor paarden en varkens, hooi en stof, maakte de laatste optie in mijn hoofd meer kans dan de eerste.

Mijn ouders hadden het katholicisme met de paplepel meegekregen. Geen diepgaande theologische bespiegelingen, maar eenvoudig volksgeloof. Mijn grootouders gingen op bedevaart, lazen weesgegroetjes en paternosters. Ze gingen wekelijks naar de mis tot het lichamelijk echt niet meer ging. Mijn moeder komt uit een landbouwersgezin uit Knokke, waar ze met een streng arbeidsethos werd opgevoed. Ze heeft verhalen van hoe ze stiekem in haar bed iets probeerde te lezen. Lezen mocht immers niet. Dat was tijdsverlies, want ze moesten werken op de boerderij. Het was knokken om de middelbare school te mogen afwerken. Haar oudere zus was immers maar tot haar veertien jaar naar school geweest. Verder studeren was al helemaal geen optie. Ik hoor daarover bij haar tot op vandaag wat frustratie doorklinken. Terecht en begrijpelijk natuurlijk.

Ze speelde toen overigens ook wel met de gedachte om in het klooster te gaan. Dat ik hier nu zit, bewijst dat het anders is gelopen. Dat heeft grappig genoeg te maken met de tussenkomst van een non. Ze wees er mijn grootmoeder op dat haar dochter onderwijzeres kon worden door slechts één jaar verder te studeren. Weliswaar in het rijksonderwijs, want in het katholieke onderwijs was de normaalschool een opleiding

van twee jaar. Stel je voor, een non die toen, in die tijd reclame maakte voor het rijksonderwijs. Maar zo geschiedde het. Mijn moeder werd onderwijzeres met een diploma van het rijksonderwijs. Daar heeft ze achteraf nog de tol voor betaald. Ze ging immers werken in het katholieke onderwijs en werd verplicht om nog drie jaar cursus katholieke godsdienst te gaan volgen in Roeselare.

Mijn vader is opgegroeid in een heel eenvoudig arbeidersgezin. Zijn vader, mijn bompapa, was een wees. Hij studeerde niet, maar groeide op als knecht op de boerderij. Mijn vader was het product van de vakschool en ging na verloop van tijd lesgeven in het technisch onderwijs. Geen hogere studie, maar de zogenaamde D-cursus – de toenmalige lerarenopleiding op zaterdag – gaf hem hiervoor de juiste papieren.

Mijn ouders waren van een bescheiden afkomst en voor hen was hoger onderwijs niet eens bespreekbaar. Het feit dat ik nu professor ben, is een mooi voorbeeld van sociale mobiliteit op basis van de democratisering van het onderwijs. In mijn familie was ik de eerste die naar de universiteit mocht en kon. Daar kan ik alleen maar dankbaar voor zijn. Het maakt ook meteen duidelijk dat succes niet alleen afhangt van de eigen inspanningen en talenten, maar ook van de sociale en maatschappelijke omstandigheden waarin mensen geboren worden en van de kansen die mensen al dan niet krijgen. Dat is een inzicht dat ik nu als politiek filosoof nog steeds meedraag – ook als ik kijk naar de realiteit van de multiculturele samenleving en de kansen (of het gebrek daaraan) voor nieuwkomers en minderheden. Ik heb geluk gehad dat ik ben kunnen worden wie ik ben, en dat geldt waarschijnlijk ook voor Khalid.

KB: Ja dat klopt, al waren mijn persoonlijke achtergrond en opvoeding helemaal anders dan die van Patrick. Ik ben geboren in Gent en mijn ouders kwamen uit Marokko. Mijn vader is een klassieke gastarbeider die in de jaren zestig naar België kwam. Hij is geboren in Tmassint, een arm dorpje in het noorden van Marokko, in de provincie Al Hoceima. Het is een verloederde plek, zoals er meer zijn in Marokko, waar velen op zoek waren naar geluk elders. Hij heeft hier in België altijd in de bloemisterij gewerkt. Mijn moeder is jaren later naar hier gekomen in het kader van gezinshereniging. Zij is al haar hele leven huisvrouw.

Ik heb traditionele Marokkaanse ouders. Ze waren analfabeet en genoten geen verdere studies. Zij, maar ook de Belgische overheid waren niet bezig met integratie. De focus lag op economisch comfort met het idee om later terug te keren naar Marokko. Dat verklaart deels waarom de eerste generatie migranten minder affiniteit had met onze samenleving. Mijn ouders zijn opgevoed in een plattenlandsislam die ingebed was in een rijke brede traditie. Hun geloof kwam voort uit een sterke orale traditie die samenging met veel waarden en rituelen. Dat creëerde het stevige collectieve geheugen waarbinnen ik ben opgevoed.

Ik heb vijf broers en twee zussen. Ik ben de derde jongste. Vanaf onze kindertijd werden we allemaal naar de lokale moskee in Gent gestuurd. De eerste gastarbeiders hebben op een bijzonder snelle manier verschillende gebedshuizen opgericht. In Gent begon het in een klein lokaal dat uiteindelijk is uitgegroeid tot de grootste Maghrebijnse moskee van de stad. Die lokale moskeeën waren eigenlijk ook Koranscholen. De imams van die gebedshuizen werden belast met de taak om ons Koranonderwijs te geven. We kregen ook een aantal uren Arabisch van leraars die overkwamen uit Marokko. Dat gebeurde wel enkel tijdens de eerste jaren van de migratiestroom.

De imams kwamen vaak van het Marokkaanse platteland en waren niet hoogopgeleid. Ze hadden ook geen pedagogische opleiding, waardoor de kwaliteit van het Koranonderwijs niet bijzonder hoog was. De focus lag op het memoriseren van de Koran. Dat gebeurde op een traditionele manier. Je werd geacht de verzen uit het hoofd te leren en ik was daar blijkbaar heel goed in. Op mijn tien jaar ging ik voor het eerst naar zo'n Koranschool. Daarvoor lag de focus vooral op het lezen en schrijven van de Arabische taal.

De memorisatie van de Koran gebeurde op een traditionele manier met houten planken, pennen en speciale inkt. De imam dicteerde en wij schreven de verzen uit de Koran op, leerden die vanbuiten en moesten die op vraag van de imam een voor een komen opzeggen. Wanneer je daarin slaagde, mocht je de gestudeerde verzen wegvegen en beginnen aan de volgende. Vaak stond de imam met een stuk of tien mensen rond hem en dicteerde hij voor ieder apart hun specifieke verzen op.

Zo werd ook meteen duidelijk wie op welke niveau stond. Je mocht geen fouten maken.

Op mijn dertiende kende ik de Koran uit het hoofd. Dat was uitzonderlijk, want ik ging enkel op leer bij de imam na een gewone schooldag en op zaterdag. In Marokko doen ze daar langer over en daar krijgen ze de hele dag les over de Koran. Ik kreeg veel ontzag voor die prestatie. Er werd een groot feest georganiseerd met een heuse bekroning. Ik werd echt op handen gedragen. Op dat moment had ik niet de droom om imam te worden, maar ik werd in die richting geduwd door mijn goede resultaten. Ik had echter nog veel werk voor de boeg. De Marokkaanse traditie zegt dat je pas een echte imam kunt zijn als je de Koran minstens drie tot zeven keer op de houten planken hebt geschreven en opgezegd.

Rond mijn vijftiende ging ik in Brussel verder studeren bij de imams van de Grote Moskee. Ik heb daar negen jaar gestudeerd. In de Grote Moskee waren veel imams uit Marokko, maar ook uit Egypte en Saoedi-Arabië. De moskee was deel van de wereldliga van moslims waar de Saoediërs veel in de pap te brokken hadden en dus ook invloed hadden op die moskee. Tijdens die jaren heb ik echt goed Arabisch leren spreken en ben ik in contact gekomen met veel boeken en docenten die me de brede kennis van de islam hebben doorgegeven. Daarnaast volgde ik ook privélessen bij traditionele imams in Vlaanderen, soms bij hen thuis of in de moskee. Daar leerde ik de islamwetenschappen kennen in gedichtenvorm. Ook die geschriften moest ik vanbuiten leren via de houten plank.

Ik kon de wereld van de gewone school en de Koranscholen goed van elkaar onderscheiden. Mijn medestudenten in het secundair wisten vaak niet waarmee ik bezig was. In mijn vrije tijd speelde ik voetbal bij Racing Gent en zaalvoetbal in tweede nationale. Ik was technisch heel goed en het stond eigenlijk in de sterren geschreven dat ik voetballer zou worden. Ik had veel aanvragen om naar professionele clubs te gaan. Er was zelfs interesse vanuit Engeland. Mijn trainer zag veel potentieel, maar mijn vader was antivoetbal en zag het nut er niet van in dat ik bleef voetballen. Hij had vaak discussies met trainers over mijn toekomst. Ik heb lang in een tweestrijd gezeten tussen voetbal en mijn studies. Op mijn achttiende ben ik gestopt met voetballen in clubverband.

Rond mijn negentiende had ik de Koran vier keer op een houten plank geschreven en kende ik het boek letterlijk vanbuiten. Ik werd al op die leeftijd voorgedragen om als imam preken te geven in een moskee in Gent. Daarvoor was ik heel zenuwachtig, maar ze zagen mij graag komen. Ik kon een jong publiek aantrekken, wat in die tijd uniek en nodig was. Ik spreek over de periode rond 2008. De tweede generatie migranten liep in die tijd tegen een identiteitscrisis aan en de islam was een populaire betekenisgever. Mensen als Dyab Abou Jahjah inspireerden jongeren en creëerden een bewustwordingsproces rond identiteit, ook bij mezelf. Ze gaven een stem aan de verzuchtingen en de frustraties die bij veel jongeren heersten.

Merkwaardig: de jongadolescente levensfase waarin Khalid beslist om helemaal voor zijn geloof te gaan, heeft bij Patrick net een omgekeerde beweging tot stand gebracht.

PL: Ik ben in die periode van mijn leven inderdaad het geloof verloren en atheïst geworden. Die ommekeer kwam er onvoorzien en dan nog wel tijdens mijn studie Godsdienstwetenschappen aan de KU Leuven.

Tot dan toe had ik eigenlijk het pad doorlopen dat voor mij was uitgestippeld. Ik maakte nog de laatste stuiptrekkingen mee van de echte verzuijing, waarvan we nu slechts nog de institutionele restanten kennen. Door de mentale ontzuiling zijn die restanten vaak robuuste machtsskeletten waaraan maar weinig levensbeschouwelijk vlees meer hangt. Denk aan vakbonden, het katholieke onderwijs, stukken van de zorgsector en de mutualiteiten. Vandaag kijkt niemand nog op wanneer iemand eerst een katholiek college doorloopt en daarna aan de VUB gaat studeren en voor socialisten, liberalen, Groen of N-VA stemt. Dat was in mijn jeugd net nog even anders. Wie in een zuil geboren werd, zou er ook in sterven. De zuil bepaalde in welke jeugdbeweging je zat, bij welke mutualiteit en vakbond je was aangesloten, naar welke school en universiteit je zou gaan, op welke partij je stemde en of je het parochiehuis dan wel het volkshuis frequenteerde.

Mijn ouders gaven les in het katholieke onderwijs, dus stonden er bij verkiezingen verkiezingsborden van CVP-kandidaten in onze tuin. Ik zat enkele jaren in de Chiro en het staatsonderwijs (sinds 1989 Gemeenschapsonderwijs) was voor de 'anderen' – waar ik best niet te

veel mee in contact kwam. Ik ging dus vanzelfsprekend naar een katholieke school. Op het Onze-Lieve-Vrouwecollege in Assebroek (OLVA) bij Brugge gingen we nog elke week naar de mis, per trimester een keer naar de biecht en jaarlijks op bezinning. Nu is er een tekort aan priesters, maar toen woonden er op school nog drie priesters in. Er waren ook tal van parascolaire activiteiten waaronder ook heel wat met religieuze inslag. Een groot koor dat vaak de eucharistie opluisterde, een christelijke kernwerkgroep, ochtendlijke stilte- en gebedsdiensten. Ik zat overal in en reisde met Pasen mee naar Taizé. Vooral een begeesterde priester wakkerde het engagement van bepaalde jongeren sterk aan. Achteraf gezien waren we naïef, ook inzake de al te dichte 'vriendschap' met die priester die daarin weleens zijn boekje te buiten ging, maar dat hadden we op dat moment helemaal niet door.

Ik zat in de richting Grieks-wiskunde en was van plan deel te nemen aan het ingangsexamen voor burgerlijk ingenieur. Maar in het begin van het zesde jaar werd ik wat schoolmoe. Die wiskunde begon me te vervelen, mijn interesse om ingenieur te worden verdween en ik liet mijn haar groeien. Ik moest op zoek naar iets anders. Er was toen een stagiair-priester op onze parochie die weleens bij ons thuis kwam. Hij vroeg me of ik de studierichting Godsdienstwetenschappen kende. Ik had daar nog nooit van gehoord, maar het bleef hangen. Ik besprak het met mijn toenmalige vriendin, die ondertussen nog steeds mijn vrouw is, en zij bleek ook geïnteresseerd. We zijn toen met ons tweeën in de novembervakantie lessen gaan volgen op de universiteit om er eens van te proeven. We kwamen in een grote aula terecht, waar de ondertussen verongelukte professor Jos Decorte college gaf aan de godsdienstwetenschappers en pedagogen. Wat die man vertelde, boeide me en de studenten oogden sympathiek. Ik had beslist: ik zou Godsdienstwetenschappen studeren. Mijn moeder was destijds zeer tevreden met mijn keuze. Mijn vader en zeker mijn toenmalige wiskundeleraar, die mij vanaf dan in zijn lessen doodleuk negeerde, hadden me liever ingenieur zien worden.

Ik begon met frisse en ietwat rebelse moed aan de studies. Ik dacht dat leraar godsdienst of werken in de pastoraal wel iets voor mij zou zijn. Ik studeerde niet heel veel, haalde behoorlijke punten, was de hele tijd op pad, discussieerde van 's morgens tot 's avonds en had er de tijd van mijn leven.

Maar tijdens mijn studies ben ik mijn geloof verloren. Op het einde van de tweede kandidatuur kon ik zeggen dat ik atheïstisch was. Die overgang heeft in ieder geval iets te maken met het feit dat ik Godsdienstwetenschappen studeerde. In de opleiding deden we aan exegeze van Bijbelteksten met de historisch-kritische methode. Hierdoor kom je meer te weten over de ontstaanscontext en wordingsgeschiedenis van de teksten en hun geloofsinhouden. Dat werkt ontluisterend. Je ontdekt dat het *à la limite* allemaal slechts verhalen en mensenwerk zijn. Ik was destijds ook geboeid door het onderzoek naar de historische Jezus. Daar kunnen we blijkbaar maar heel erg weinig over te weten komen. Ik maakte ook kennis met de Duitse lutherse theoloog en exegeet Rudolf Bultmann (1884-1976), die het concept 'ontmythologisering' introduceerde. Hij ontdeed het Nieuwe Testament van zijn mythologische kenmerken. De maagdelijke geboorte, de verrijzenis en de hemelvaart: dat bestaat volgens hem slechts in de mythologische verwoording, maar niet in het echt.

Dat zette me eerst aan om kritisch te kijken naar het katholicisme en het christendom, maar later ook naar het fenomeen van godsdienst in het algemeen. Als je het Nieuwe Testament volledig ontdoet van zijn mythologische elementen, wat blijft er dan nog over? Akkoord dat we niet moeten geloven dat Jezus over het water liep, maar wat is het christendom zonder het feit dat Jezus de zoon is van God die zich in hem openbaart? Wat blijft er van de blijde boodschap van het christendom over als de opstanding uit de dood niet op een realiteit berust?

Ik beschouwde de Bijbel steeds meer als een inspirerend verhalenboek, waarin Jezus niet veel verschilde van iemand als Socrates. Ook hij heeft veel mensen geïnspireerd en ook over hem hebben we slechts informatie uit de tweede hand, maar hij is gewoon een mens. Ik kwam ook tot het besef dat gelovigen, moraal- en andere theologen de inhoud van de religieuze teksten vaak gewoon naar hun hand zetten. Aan de lastige tekstpassages, voornamelijk in het Oude Testament en de Koran, wordt een mouw gepast op basis van interpretatie. De inhoud wordt geherformuleerd in het licht van de huidige normen, waarden en morele inzichten. Mensen lezen in de teksten wat ze er graag in willen lezen. Op zo'n moment besef je dat religie steeds voor een groot stuk is wat mensen er zelf van maken.

Ook de gereformeerde theoloog en ethicus Harry Kuitert (1924-2017) uit Nederland zette me aan het denken. Hij is de auteur van het toen veelbesproken boek *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof* dat in 1992 verscheen, het jaar dat ik aan mijn studie begon. Kuitert sprak over het antropologische vloertje van de religie: 'Alle spreken over Boven komt van beneden, ook de uitspraak dat iets van Boven komt.' Religie is volgens hem niet gebaseerd op de waarheid, maar is het product van menselijke verbeelding. Ja, als zelfs een theoloog zulke dingen zegt...

Het zijn dus merkwaardig genoeg een aantal theologen die me inzichten hebben aangereikt die me in de richting van het atheïsme duwden. Ik had daarnaast ook gevoelsmatig steeds minder affiniteit met het katholicisme, het christendom en de bijbehorende spiritualiteit. Ik zat in de eerste kandidatuur nog in een Emmaüsgroep met andere studenten, maar dat werd me veel te soft en wollig. Hetzelfde gold voor Taizé en de universitaire parochie.

KB: Ik ben zelf een stuk langer vrij strikt in de leer geweest en werd gevraagd om in België en Nederland voor verschillende salafistische en conservatieve bewegingen te preken. Die salafistische strekking was toen populair en de meeste jongeren zijn daarin opgegroeid. Salafisme is een breed begrip dat vandaag te pas en te onpas wordt gebruikt. In feite is het een beweging die in de negentiende eeuw tot stand kwam. In die tijd was het soefisme heel populair: een mystieke rituele vorm van islam die het Ottomaanse Rijk sterk heeft gekleurd. Eind negentiende eeuw kwam dat rijk in verval. Het bereikte zijn dieptepunt in 1923, bij de val van het kalifaat. Er was een neergang van de islamitische glorie.

Salafistische bewegingen wilden als een reactie daarop een kentering bieden door de islam te hervormen. Het Westen ging vooruit en ze wilden dezelfde vooruitgang boeken op basis van hun tradities. In essentie is salafisme een strekking binnen de soennitische islam die een strikte leer aanhoudt waarbij men zich concentreert op het leven van Mohammed en de drie generaties die daarop volgden. Ze baseren zich enkel op de heilige Koranteksten en de Soenna en niet op de menselijke interpretaties die daarna kwamen. Salafistische moslims leven naar het letterlijke woord van Allah. Sommigen imiteren de gedragingen van de